

Tutkijan oikeudet

Ari Saarnilehto

Tutkimuseettinen neuvottelukunta havaitsi viime tammikuussa päättäneellä kaudella, että eettisten kysymysten käsittelyssä tulivat hyvin esille tutkijan oikeudet. Eettiset ja oikeudelliset kysymykset kioutuivat toisiinsa niin, että niiden erottaminen toisistaan tuotti hanka-luoksia. Ongelmaksi nähtiin se, että tutkijat eivät tunne oikeuksiaan, minkä vuoksi he päätyvät katsomaan jonkin menettelyn tutki-musetiikan vastaiseksi.

Neuvottelukunta päätti pyrkiä poistamaan ongelmaa julkaisemalla kirjan tutkijan oikeuksista. Jouduttuani puolivahingossa mukaan tähän hank-keeseen tutustuin ensimmäisen kerran etiikan ja juridiikan rajatapauk-siin. Tutkimuseettisestä neuvottelukunnasta puuttui vuoden 1996 lopulla oikeustieteen edustus. Neuvottelukunnassa sitä pidettiin ongelmana. Tultuani nimitetyksi mukaan neuvottelukuntaan sen toiminta käsitti pääasiassa hyvän tieteellisen käytännön loukkausten ja tieteellisessä tutkimuksessa ilmenevän vilpin ehkäisemiseksi, käsittelemiseksi ja tutkimiseksi annettujen menettelyohjeiden uusimista. "Luottamuksellisen" tieteensaisisen menettelyn ja voimassa olevan lainsäädännön yhdistä-misessä riitti ongelmia, myös oikeudellisia. Jatkossa selvitän lähinnä kirjahankkeen sisältöä ja menettelyohjeiden ongelma-kohtia.

Kirjahanke

Tutkimuseettisen neuvottelukunnan keskeinen havainto oli, että tutkijan oikeu-det työnsä tuloksiin eivät ole kaikkien tutkijoiden tiedossa. Lähinnä tällöin tar-koitettiin immateriaali-oikeuksia, kuten tekijänoikeus ja patenttioikeus. Myös yli-opiston asema tulosten hyödyntämisessä lienee ollut epäselvä. Kirjahanke varten koottu työryhmä päätyi siihen, että selvittävät kysymyk-set voidaan jakaa kolmeen ryhmään. Kukin kokonaisuus päätettiin sijoittaa erikseen valmisteltuna omaan kirjaansa, jonka laajuus olisi noin 140–200 sivua.

Selkeä kokonaisuus muodostui ensinnäkin tutkijan oikeuksista ja velvolli-suuk-sista. Näitä on sekä oikeudellisia että eetti-siä. Kirjassa päätettiin selvittää mo-lempia. Lisäksi lähtökohtana oli, ettei tutki-joista pidä kouluttaa oikeustietelijöitä, vaan vain kertoa heille "perusoikeudet".

Tutkijan oikeudet ja velvollisuudet -kirjassa selvitetäänkin aluksi immateriaali-oikeuden perusteet. Toiseksi siinä käsitellään hyvää tutkimustapaa ja siitä joh-tuvia tutkijan velvollisuuksia. Hyvän tutkimustavan selvittäminen ja siitä tiedot-taminen tulee olemaan alkaneella kau-della eräs tutkimuseettisen neuvottelukun-nan painopistealueita. Kirjoitus antaa pohjaa tälle työlle.

Tutkimusjohtajan asemaan kiinnitetään huomiota kahdessa kirjoituksessa, joista toinen on lääketieteilijän ja toinen (kulttuu-ri)his-to-riolitsijan laatima. Kirjaan on otettu mukaan myös kaksi kirjoitusta tutkimusvilpistä. Niissäkin nä-kökulmat ovat erilaiset. Toinen on kirjoitettu tutkimuseettisen neuvottelukun-nan, toinen lakimiehen näkökulmasta. Kirjaan on liitetty tutkimuseettisen neuvot-telukunnan tammikuussa 1998 hyväksymät, edellä mainitut menettelyohjeet.

Toisessa kirjassa keskitytään tutkimussopimukseen. Kirjoitukset käsittelevät sopimusoikeutta yleisesti ja erityisesti tutkimussopimusta ja siinä sovittavia asioita, joista on kirjan laajin esitys. Siihen on sijoitettu myös muistilista sopi-muksen laatijoille. Tutkijan itsensä on tiedettävä, mitä hän haluaa missäkin suh-teessa sopimukselta, sillä vastapuoli ei lahjoita vapaaehtoisesti mitään omasta osuu-destaan. Kirjaan sisäl-tyy oma jaksonsa myös valtion tutkimuslaitos-ten ja EU-sopimusten erityispiir-teistä. Koska tutkimussopimukset ovat monasti kansainväli-siä, kirjaan on otettu mukaan esitys tutkimussopimuksista Yhdysvalloissa. Yksi siitä saatava opetus on, että

sopimusoikeuden sisältö ja sopimuskulttuuri vaihtelevat maasta toiseen ja että paikalliset erityispiirteet tuntee yleensä vain paikallinen lakimies. Merkitystä on erityisesti sillä, minkä maan lakia on sopimukseen sovellettava, ja se on sovittava asia. Kirjan viimeisessä luvussa käsitellään korkeakoulun vastuuta tutkimussopimuksen täyttämiseksi.

Sarjan kolmannessa osassa keskitytään tekijänoikeuteen. Sillä ei suojata ideaa, vaan valmis esitys. Idea ei yleensä suojata immateriaalioikeuksien avulla, vaan sen osalta keskeisessä asemassa ovat eettiset normit. Jo tämän tiedostaminen on tutkijalle hyväksi, sillä siitä ilmenee, mitä kannattaa kertoa ja tiedottaa ideoistaan ennen niiden toteuttamista. Kirja alkaa tekijänoikeuden yleisten oppien kuvauksella. Erityisen mielenkiintoinen tutkijan kannalta on kirjoitus tutkimussopimukseen liittyvistä tekijänoikeuksista. Tutkijalta ja yliopisto-opettajalta pitäisi liiätä mielenkiintoa myös si-taatioikeuden laajuutta ja oppinäytetöitä koskeviin esityksiin. Tietoverkon ongelmia ja EU-lainsäädännön vaikutuksia käsitellään omilla kirjoituksissaan. Kirjassa on lisäksi vertailtu tekijänoikeutta ja eettisiä normeja toisiinsa. Näillä näkymin sarjan kirjat julkaistaan samanaikaisesti 22.5.1998.

Menettelyohjeet

Kaikki viranomaistoiminta on yleensä säänneltyä. Niinpä yliopiston rehtorikin tekee päätöksensä esittelystä säädetyllä tavalla. Toimissaan hänen on yleensä noudatettava hallintomenettelylakia. Eräs ongelma hyvän tieteilisen käytännön loukkausten ja tieteellisessä tutkimuksessa ilmenevän vilpin ehkäisemiseksi, käsittelemiseksi ja tutkimiseksi annetuissa menettelyohjeissa onkin, onko yleensä mahdollista toimia kaavailulla tavalla tieteensaisesti ja luottamuksellisesti.

Voimassa olevaa lainsäädäntöä on joka tapauksessa noudatettava. Erityisesti Turun yliopiston antamassa lausunnossa menettelyohjeista kiinnitettiin huomiota tähän kysymykseen.

Ongelmallisena pidettiin myös nopeuden korostamista ohjeissa. Yleensäkin oikeusturvan ja nopeuden yhteen sovittaminen on tuottanut ongelmia, eikä nopeus ole oikeusturvan tae. Toisaalta keskeistä on kuitenkin, että osapuolet katsovat saaneensa osakseen oikeudenmukaisen kohtelun, koska muutoin usko omaan asiaan helposti vie ongelmat yleisiin tuomioistuimiin ja viime kädessä aletaan keskustella ihmisoikeus- tai EU-tuomioistuimesta.

Menettelyn puolueettomuus on oikeusturvan tae. Sen vuoksi tähän puoleen asiassa on kiinnitettävä erityistä huomiota.

Oikeustieteilijän kannalta ongelmallinen asia on myös asianosaisen määrittelytieteilijän tieteellistä vilppiä koskevassa asiassa. Mikä on ilmiintajan asema? Onko hän asianosainen? Perinteinen näkemys oikeudenkäynnistä ei antaisi hänelle mitään osuutta asiassa, perinteinen tieteensaisinen ratkaisutapa taas tuo vilpin ilmoittajan mukaan keskusteluun. Lisäksi ilmoittajan asema pitäisi turvata lopputuloksesta riippumatta, sillä vapaa keskustelu tieteen piirissä on sallittava epäilyksen poistamiseksi.

Menettely. Tutkimuseettisellä neuvottelukunnalla ei ole oikeutta antaa yliopistoja ja tutkimuslaitoksia sitovia määräyksiä. Sen vuoksi menettelyohjeiden voimaan saattaminen onkin eräs ongelmista. Se on pyrittävä ratkaisemaan sillä, että mainitut yksiköt sitoutuisivat ohjeiden noudattamiseen omin päätöksin.

Yliopiston rehtorin päätöksen on aina oltava perusteltu. Sen vuoksi siinä on kerrottava syy siihen, miksi esiselvityksen jälkeen on päädytty valittuun tulokseen. Säännöstä päätöksen perustelemisesta ei tarvita ohjeissa.

Ratkaisusta tiedottamisesta on omat säännöksensä menettelyä koskevissa määräyksissä. Niitäkään ei ole voitu neuvottelukunnan ohjeilla muuttaa; menettelyohjeet tuovat vain oman lisänsä tiedottamiseen. Rehtorin päätöksestä voi valittaa menettelyohjeiden antamisen jälkeenkin yleisen säännösten mukaisesti, jos vali-

yleensä tulee kysymykseen.

Julkisuus. Erityisesti tutkimusvilpin tai hyvän tieteellisen käytännön loukkausta koskevan menettelyn tieteensaisäisyys ja luottamuksellisuus eivät ole helposti yhteensovitettavissa julkisuuslainsäädännön kanssa. Asiakirjat ovat julkisia yleisen lainsäädännön mukaisesti eikä muuta voida päättää "tieteensaisäisenkään" menettelyn osalta. Kysymys on vain siitä, osaako joku pyytää asiakirjan nähdäkseen. Luottamuksellisuus on siis kovilla.

Toisaalta julkisuuslainsäädännöstä aiheutuu myös päinvastainen ongelma. Jotkut asiakirjat ovat lainsäädännön mukaan salaisia. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohjeissa on kohta, jonka mukaan rehtorin tai tutkimuslaitoksen johtajan on toimitettava asiakirjoja neuvottelukunnalle. Ohjeen noudattaminen ei liene mahdollista, jos asiakirja on salainen. Seuraamukset. Neuvottelukunnan ohjeissa on tyydytty kovin niukkoihin säännöksiin vilpin seurausten osalta. Se johtuu siitä, että tutkimuseettisellä neuvottelukunnalla ei ole toimivaltaa säätää seuraamuksista eikä rehtori tai tutkimuslaitoksen johtaja voi määrätä kenellekään sanktiota pelkästään neuvottelukunnan ohjeen perusteella. Sen vuoksi ohjeissa mainitaan vain tutkinnan tulosten julkistaminen. Sekin on seuraamuksena siinä mielessä ongelmallinen, että tutkinnan tulos on yleensä julkinen ja kenen tahansa julkaistavissa rehtorin kannanotosta riippumatta. Muista seuraamuksista, joista ei siis ole määrätty tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohjeissa, voidaan mainita seuraavat:

- a. Vahingonkorvaus, jos vilpillisellä menettelyllä on aiheutettu tuottamuksellisesti vahinkoa jollekin.
 - b. Rangaistus (sakko, vankeus), jos tutkimusvilppiin syylistynyt on samalla tehnyt rangaistavaksi säädetyn teon, rikoksen.
 - c. Virkamiesoikeudelliset seuraukset (esimerkiksi varoitus tai virasta erottaminen), jos virkamiehiä koskevan lainsäädännön mukaan jokin seuraus voidaan teosta määrätä.
 - d. Työoikeudelliset seuraukset (esimerkiksi työsopimuksen purkaminen), jos seuraus on työlainsäädännön mukaan mahdollinen.
- Mainitut seuraamukset määrätään omien menettelynormiensä ja edellytystensä mukaisesti. Tämän vuoksi ei pidetty tarpeellisena koota seuraamuksia ohjeisiin.

KIRJALLISUUTTA

Rajala, Katriina (toim.): Tutkimuksen tekijänoikeudet.

WSLT, n. 190 s. (Ilmestyy toukokuussa 1998).

Saarnilehti, Ari (toim.): Tutkijan oikeudet ja velvollisuudet.

WSLT, n. 190 s. (Ilmestyy toukokuussa 1998).

Saarnilehto, Ari & Edelman, Tom (toim.): Tutkimussopimus.

WSLT, n. 140 s. (Ilmestyy toukokuussa 1998).

Kirjoittaja on siviilioikeuden professori Turun yliopistossa. Kirjoitus perustuu alustukseen Tieteellisten seurain valtuuskunnan ja Tutkimuseettisen neuvottelukunnan järjestämässä seminaarissa 27.3.98.